

PROBLEME ISTORICE DOBROGENE (SECOLELE VI—VII) ÎN LUMINA MONEDELOR BIZANTINE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE DIN CONSTANȚA

DE

GH. POENARU BORDEA și R. OCHEȘEANU

Între 1962 și 1964 s-a realizat un catalog al monedelor bizantine din colecția de atunci a Muzeului din Constanța¹, câteva considerații de ordin numismatic și istoric fiind comunicate în 1964 mai întâi², în 1967 apoi³ și în cele din urmă cu ocazia celui de al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine⁴, care au fost îmbogățite prin câteva date și reflexii suplimentare prilejuite de publicarea unei colecții particulare în 1976, intrată tot în patrimoniul numismatic constănțean⁵.

Cum după 1964, colecția muzeului a cunoscut un spor considerabil pe de o parte, iar cataloagele de referință utilizate inițial⁶ sînt în prezent înlocuite de cataloagele lui A. R. Bellinger, Ph. Grierson, Cécile Morrisson și W. Hahn⁷ pe de altă parte, a fost necesară reluarea studiului monedelor bizantine care a avut ca rezultat alcătuirea unui nou inventar, complet pînă în 1977, cuprinzînd 1 420 de exemplare de la reforma lui Anastasius⁸ pînă la reforma lui Alexius I⁹.

De la primele noastre cercetări am considerat colecția muzeului din Constanța ca fiind ilustrativă pentru circulația monetară din Dobrogea, deoarece colecția era formată din monede provenind din regiune, fie că

¹ Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, *Monede bizantine din colecția Muzeului regional de arheologie Dobrogea* (mss).

² *Ibidem*, la prima Sesiune de comunicări a muzeului din Constanța.

³ *Ibidem*, la Institutul de arheologie din București în cadrul Secției de epigrafie și numismatică.

⁴ Gh. Poenaru Bordea, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6—12 septembre 1971*, III, București, 1976, p. 203—213; cf. idem, *BMI*, 40, 1971, 3, p. 51—60; I. Barnea, *AISEE* — Bulletin 10, 1972, 2, p. 143—177.

⁵ Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, *SCIVA*, 27, 1976, 2, p. 215—229.

⁶ W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, I—II, Londra 1908; Margaret Thompson, *The Athenian Agora*, II, *Coins from the Roman through the Venetian period*, Princeton, New-Jersey, 1954.

⁷ A. R. Bellinger, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, I, *Anastasius I to Maurice (491—602)*, Washington, 1966; Ph. Grierson, II, 1, *Phocas and Heraclius (602—641)*, Washington, 1968; idem, II, 2, *Heraclius Constantine to Theodosius III (641—717)*, Washington, 1968; Cécile Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, I—II, Paris, 1968; W. Hahn, *Moneta imperii Byzantini*, I, *Von Anastasius bis Justinianus I (491—565)*, Viena, 1973; II, *Von Justinus II bis Phocas (565—610)*, Viena, 1975.

⁸ D. M. Metcalf, *The Origins of the Anastasian Currency Reform*, Amsterdam, 1969.

⁹ Cécile Morrisson, *Travaux et Mémoires*, 7, 1979, p. 419—464.

ele nu aveau locul de origine indicat, fie că proveniența era mai mult sau mai puțin exact cunoscută. Acest fel de a înțelege lucrurile s-a dovedit exact, întrucît primele situații statistice au primit confirmarea monedelor publicate din săpăturile de la Histria¹⁰ și Dinogetia¹¹ pentru secolul al VI-lea, din săpăturile de la Păcuiul lui Soare¹² și din colecția Muzeului „Delta Dunării” din Tulcea¹³ pentru secolul al XI-lea, precum și pe cea a catalogului actual, în care materialul numismatic intrat în colecție pînă în 1964 reprezintă doar 1/4.

Pe mari etape cronologice monedele se repartizează astfel: de la Anastasius la Constans al II-lea, 989 exemplare (69,64%); de la Tiberius al III-lea Apsimar la Nicefor al II-lea Focas, 83 exemplare (5,84%) și de la Ioan I Zimisces la Alexius I Comnenul 348 exemplare (24,50%)¹⁴.

Ca metodă statistică de prelucrare a materialului numismatic în vederea interpretării sale s-a folosit și de către noi numărarea monedelor, stabilirea procentajului pentru fiecare domnie în cadrul epocii luate în considerație și calcularea unui coeficient monede/an domnie¹⁵.

Pentru secolele VI—VII, de fapt de la reforma monetară a lui Anastasius din 498 și pînă în 658 în vremea domniei lui Constans al II-lea, situația monedelor de bronz se prezintă după cum urmează:

Anastasius	58 ex.	5,95 % (V)	sau	58 ex./20 ani =	2,9 (VII)
Iustin I	107 ex.	10,96 % (IV)	sau	107 ex./ 9 ani =	11,88 (II)
Iustinian	293 ex.	30,02 % (I)	sau	293 ex./38 ani =	7,71 (III)
Iustin al II-lea	275 ex.	28,17 % (II)	sau	275 ex./13 ani =	21,15 (I)
Tiberiu al II-lea Constantin	27 ex.	2,76 % (VII)	sau	27 ex./ 4 ani =	6,75 (V)
Mauriciu Tiberiu	133 ex.	13,82 % (III)	sau	133 ex./20 ani =	6,65 (VI)
Focas	56 ex.	5,73 % (VI)	sau	56 ex./ 8 ani =	7 (IV)
Heraclius	24 ex.	2,45 % (VIII)	sau	24 ex./30 ani =	0,8 [²³ / ₈ = 3,83] (VIII)
Constans al II-lea	3 ex.	0,30 % (IX)	sau	3 ex./27 ani =	0,11 (IX)

Ca frecvență a materialului numismatic la Dunărea de Jos în frunte se află Iustinian urmat de foarte aproape de Iustin al II-lea, după care urmează Mauriciu Tiberiu și Iustin I, ca apoi cu procente sub 6% să-i întîlnim pe Anastasius, Focas, Tiberiu al II-lea Constantin, Heraclius și Constans al II-lea. O situație istoricește mai precisă se obține prin calcularea coeficientului monede/an domnie (fig. 1) care dă intensitatea medie de pătrundere a numerarului de bronz. Din acest punct de vedere aflăm în frunte pe Iustin al II-lea urmat la distanță considerabilă de Iustin I, după care se situează, fără mari diferențe între ei, Iustinian, Focas,

¹⁰ C. Preda, H. Nubar, *Histria, III, Descoperirile monetare 1914—1970*, București, 1973, p. 78—85 și p. 198—233.

¹¹ B. Mîtreă, *Pontica*, 7, 1974, p. 49—72.

¹² Idem, la P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972, p. 151—212.

¹³ Gh. Poenaru Bordea, V. H. Baumann, Peuce, 4, 1973—1975, p. 153—157 și 164—166; Al. Popeea, SCN, 6, 1974, p. 237; idem, Peuce, 4, 1973—1975, p. 175—197; Al. Popeea, V. H. Baumann, Peuce, 6, 1977, p. 207—226.

¹⁴ Gh. Poenaru Bordea, *Problèmes historiques de la Dobroudja à la lumière des monnaies byzantines traités par des méthodes statistiques, Table Ronde Numismatique — statistique: Antiquité — Moyen Âge*, p. 11 (rezumate difuzate de organizatori).

¹⁵ Idem, *BMI*, 40, 1971, 3, p. 52; B. Mîtreă, *Pontica*, 7, 1974, p. 48—53.

Tiberiu al II-lea Constantin și Mauriciu Tiberiu, urmași mult în urmă de Anastasius și Heraclius, sau Heraclius și Anastasius, dacă luăm în considerație doar monedele primilor șase ani de domnie ai lui Heraclius și în sfârșit de Constans al II-lea.

Față de vechea impresie, bazată pe marele număr de monede de la Iustinian găsite în Dobrogea¹⁶, apărea ca o constatare nouă poziția privilegiată a emisiunilor lui Iustin al II-lea pentru care s-a încercat explicarea printr-o domnie ca ansamblu ceva mai liniștită la Dunărea de Jos decît domnia predecesorului său și printr-o posibilă politică inflaționistă¹⁷. Această situație apărea chiar oarecum surprinzătoare dacă ținem seama de împrejurarea că și coeficientul monede/an pentru Iustin I era mai bun decît cel de la Iustinian¹⁸, apropiat ca valoare de rata de penetrație a emisiunilor din vremea împăraților Focas, Tiberiu al II-lea Constantin și Mauriciu Tiberiu, cînd situația politico-militară la Dunărea de Jos se deteriorase în mod simțitor. În contradicție aparentă cu informațiile istorico-arheologice privind intensă activitate constructivă din vremea lui Anastasius în Dobrogea se prezenta situația numerarului său, explicabilă pînă la un anumit punct prin politica financiară austeră a împăratului, a cărui zgîrcenie rămîne proverbială, și prin neliniștea pricinuită de mișcarea lui Vitalianus¹⁹.

Cifrele comentate pînă acum, în ciuda faptului că dădeau o idee mult mai precisă a pătrunderii materialului monetar decît simpla sa numărare, rămîneau insuficient de precise, echivalînd sub noțiunea încăpătoare de monedă specii monetare cu valori nominale atît de diferite încît cele mai mici se prezintă ca 1/8 din cele mai

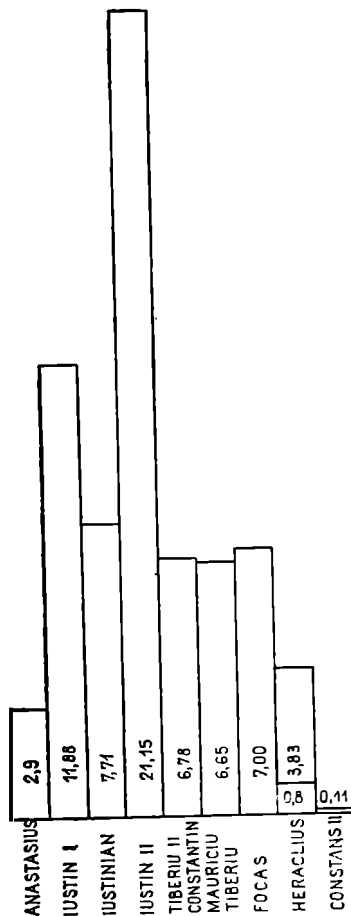

Fig. 1. — Diagrama coeficienților monede/an domnie.

¹⁶ Const. Moisil, în ARBSH, XI (Congrès de byzantinologie de Bucarest, mémoires), 1924, p. 210; I. Minea, BSNR, 27–28, nr. 81–82, 1933–1934, p. 107–109; Ir Dîmlan, SCN, 1, 1957, p. 204; vezi mai recent și J. Jouroukova, Byzantino-bulgarica, 3, 1969, p. 255–256.

¹⁷ Gh. Poenaru Bordea, BMI, 40, 1971, 3, p. 54–55; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popcea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 225–226.

¹⁸ Gh. Poenaru Bordea, Actes..., p. 205–207.

¹⁹ I. Barnea, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 363–374; Em. Popescu, StCl, 8, 1966, p. 197–206; I. Barnea, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 410–415; C. Scorpan, Pontica, 11, 1978, p. 165–166.

mari (follis = 40 nummia ; hemifollis = 20 nummia ; dekanummion = 10 nummia ; pentanummion = 5 nummia). Așa stînd lucrurile, am considerat că este în primul rînd necesară transformarea întregii populații, statistic vorbind, într-un singur nominal : follis și pe baza numărului de folles de calcul stabilirea unei noi ratio folles/an²⁰, de această dată mai puțin arbitrară din punctul pe vedere al valorii exprimate de monedele de bronz ce pătrund în medie pe piață în fiecare an al unei domnii date. Iată coeficiențele care se obțin prin această metodă :

Anastasius (28 M + 28 K + 2 I = 28 M + 14 M + 1/2 M) = 42 1/2 M/20 ani = 2,12
Iustin I 77,25 M/ 9 ani = 8,58
Iustinian I 158,92 M/38 ani = 4,18
Iustin al II-lea 177,5 M/13 ani = 13,65
Tiberiu al II-lea Constantin 18,62 M/ 4 ani = 4,65
Mauriciu Tiberiu 81,12 M/20 ani = 4,05
Focas 35,25 M/ 8 ani = 4,40
Heraclius 22 M/30 ani = 0,73 [21,5 M/6 ani = 3,58]
Constans 3 M/27 ani = 0,11

Dacă domniile lui Iustin al II-lea și Iustin I își păstrează din punctul de vedere mai riguros ca expresie valorică al coeficientului folles/an (fig. 2) pozițiile, se observă o reaşezare a locurilor următoare, cu rații

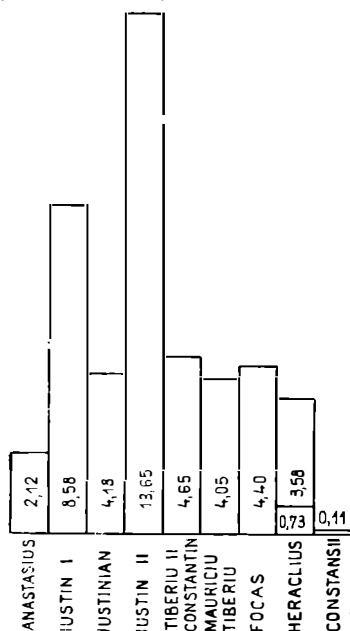

Fig. 2. Diagrama coeficienților folles/an domnie.

destul de apropiate între ele dar la mare distanță de primele două, în ordinea : Tiberiu al II-lea Constantin, Focas, Iustinian Mauriciu Tiberiu, urmași, ca și înainte, de Anastasius, Heraclius și Constans al II-lea. Fără aplicarea metodelor de statistică matematică, inclusiv îmbunătățirea de mai sus, ar fi fost greu, dacă nu imposibil, să se așeze abia pe locul cinci în ierarhia valorii bronzului monedele de la Iustinian, aparent în frunte cu 293 de piese.

Această situație nu ține seama totuși de diferitele reforme pe care împărații bizantini le-au conceput și aplicat monedei de bronz, parte integrantă a politicii lor financiare. Luînd în considerație datele reformelor care afectează atît raportul dintre moneda de aur, solidus și echivalentul ei în libre de bronz, cît și numărul de monede bătute dintr-o libră²¹, afectînd astfel greutatea teoretică și implicit pe cea efectivă, se pot calcula fie coeficiențele monede/an reformă, fie și încă mai riguros, coeficientul folles/an re-

²⁰ Îmbunătățirile de metodă din acest studiu, tinzînd spre o mai riguroasă definire a circulației la Dunărea de Jos, în perioada secolelor VI—VII au fost prezentate de Gh. Poenaru Bordea la Paris, Table Ronde, Numismatique — statistique: Antiquité — Moyen Âge 17—19 IX 1979 și urmează să fie publicate într-un viitor volum PACT.

²¹ D. M. Metcalf, NC⁶, 20, 1960, p. 217—219; idem, *op. cit.*, mai sus nota 8; Cécile Morrisson, *Catalogue* ..., p. 61; W. Hahn, *op. cit.*, I, p. 19—27; II, p. 14—17.

formă în cadrul fiecărei domnii. Cunoscând datele principalelor reforme monetare se pot stabili următoarele etape cronologice: 498 — 512 și 512—518 sub Anastasius, 518—527 domnia lui Iustin I, 527 — 538, 538—542, 542—550 și 550—565 sub Iustinian, 565—570 și 570 — 578 sub Iustin al II-lea; apoi, după reforma lui Tiberiu al II-lea Constantin, ele coincid cu anii de domnie.

Astfel se pot sesiza mai bine fenomenele de circulație monetară pe piața Scythiei Minor punându-se mai clar în evidență fluctuațiile cantitative chiar în cadrul unei singure domnii și existind posibilitatea din punctul de vedere al interpretării istorice de a le raporta fie la evenimentele politico-militare locale, cum s-a încercat și pînă acum, fie la reformele monetare, cu premisele, realitatea și consecințele lor.

Situația coeficientului monedă/an reformă pe domnii se prezintă astfel :

Anastasius	498 — 512	22 ex./14 ani = 1,57 (XIII)
	512 — 518	37 ex./ 6 ani = 6,16 (XI)
Iustin I	518 — 527	107 ex./ 9 ani = 11,88 (III)
Iustinian	527 — 538	79 ex./11 ani = 7,18 (VII)
	538 — 542	36 ex./ 4 ani = 9 (IV)
	542 — 550	56 ex./ 8 ani = 7 (VIII)
Iustin al II-lea	550 — 565	122 ex./15 ani = 8,13 (V)
	565 — 570	95 ex./ 5 ani = 19 (II)
Tiberiu al II-lea Constantin	570 — 578	180 ex./ 8 ani = 22,5 (I)
	578 — 580	12 ex./ 2 ani = 6 (XII)
Mauriciu Tiberiu	580 — 582	15 ex./ 2 ani = 7,5 (VI)
Mauriciu Tiberiu	582 — 602	133 ex./20 ani = 6,65 (X)
Focas	602 — 610	56 ex./ 8 ani = 7 (IX)
Heraclius	611 — 641	24 ex./30 ani = 0,8 [23 ex./6 ani = 3,38] (XIV)
Constans al II-lea	641 — 668	3 ex./27 ani = 0,11 (XV)

În ce privește coeficientul folles/an reformă pe domnii se obțin rezultatele următoare :

Anastasius	498 — 512	14,5 M/14 ani = 1,03 (XIII)
	512 — 518	28 M/ 6 ani = 4,66 (VI)
Iustin I	518 — 527	77,25 M/ 9 ani = 8,58 (III)
Iustinian	527 — 538	51,25 M/11 ani = 4,65 (VII)
	538 — 542	29,37 M/ 4 ani = 7,34 (IV)
	542 — 550	29,15 M/ 8 ani = 3,64 (XI)
Iustin al II-lea	550 — 565	49,15 M/15 ani = 3,27 (XII)
	565 — 570	57,75 M/15 ani = 11,55 (II)
Tiberiu al II-lea Constantin	570 — 578	119 M/ 8 ani = 14,87 (I)
	578 — 580	7,75 M/ 2 ani = 3,87 (X)
Mauriciu Tiberiu	580 — 582	10,75 M/ 2 ani = 5,37 (V)
Mauriciu Tiberiu	582—602	81,12 M/ 20 ani = 4,05 (IX)
Focas	602—610	35,25 M/ 8 ani = 4,40 (VIII)
Heraclius	611—641	22 M/30 ani = 0,73 (XIV) [21,5 M/6 ani = 3,58]
Constans al II-lea	641 —668	3 M/ 27 ani = 0,11 (XV)

Valorile acestor coeficienți, atît cei stabiliți după împărțirea numărului de monede la perioada dintre două reforme monetare sau al domniei întregi cînd nu intervin modificări (fig. 3), cît și cei stabiliți prin același procedeu dar după transformarea tuturor monedelor în folles (fig. 4) prezintă variații uneori destul de importante și care merită să fie examinate mai atent.

Putem constata că între 498 și 512 pe piața monetară dobrogeană pătrunde foarte puțină monedă nouă și valoarea ei în folles este scăzută, apropiindu-se de nivelul epocii lui Heraclius, dacă raportăm bineînțeles numerarul și valoarea lui la întreaga durată a domniei, sau altfel spus se prezintă chiar sensibil sub nivelul din primii șase ani de domnie, mai precis ar reprezenta ceva mai puțin de 1/2. Creșterea este importantă în a doua parte a domniei lui Anastasius cînd valorile ambilor coeficienți cresc de patru ori chiar dacă din punctul de vedere al raportului monede/an reformă perioada 512—518 se plasează abia în poziția XI (!), ceea ce se explică prin prezența doar a celor două nominaluri mai mari. Sub Iustin I fără să se fi produs vreo nouă reformă valorile ambilor coeficienți aproape se dublează și perioada acestei domnii ocupă poziția a III-a.

În vremea lungii domnii a lui Iustinian avem patru etape distincte. În prima, 527—538, în cadrul aceleiași reforme din 512, se constată o scădere destul de bruscă, revenindu-se exact la nivelul celei de-a doua părți a domniei lui Anastasius sau foarte aproape de el prin prisma coeficientului monede/an reformă. Reforma monetară din 538, cînd se introduce un nou tip iconografic și practica atît de utilă istoricului contemporan a indicării anului de domnie, are ca rezultat o creștere a coeficienților, ambii pe poziția a IV-a. În perioadele următoare 542—550 și 550—565 coeficientul folles/an reformă scade sub jumătate, atingînd cotele cele mai scăzute, cu excepția celor din prima etapă a domniei lui Anastasius și din epoca Heraclius (raportul pe întreaga domnie) și Constans al II-lea, ajungînd pe pozițiile a XI-a și a XII-a în ciuda prezenței unei cantități destul de mari de monedă, așa cum arată valorile coeficientului monede/an reformă, pozițiile a VIII-a și respectiv a V-a, dar în care predominau nominalurile cele mai mici.

Cei mai mari coeficienți apar în vremea lui Iustin al II-lea pe baza noilor reforme din 565 și 570, ei fiind pe primele două poziții. Într-adevăr, cotele lor sînt de 11,55 folles/an între 565—570 și 14,87 folles/an între 570—578, sau de 19 monede/an respectiv 22,5 monede/an. În prima parte a domniei lui Tiberius al II-lea Constantin, după o nouă reformă în 578, coeficienții scad foarte mult ajungînd pe pozițiile a X-a, aproape de valoarea coeficientului folles/an din 542—550, respectiv a XII-a, pentru a crește după noua reformă din 579, ajungînd pe poziția a V-a, la o cotă apropiată de cea din 538—542, respectiv a VI-a.

Sub Mauriciu Tiberiu se înregistrează o nouă scădere, destul de mică, pentru ca sub Focas să se producă un ușor reviriment la un nivel foarte apropiat de cel al coeficienților folles/an reformă din a doua parte a domniei lui Anastasius și prima parte a domniei lui Iustinian. Sub Heraclius și Constans al II-lea coeficienții sînt catastrofal de scăzuți, dar se cuvine să reamintim că situația se prezintă în realitate încă destul de bine în primii ani ai domniei lui Heraclius 611—615/6, cei 3,58 folles/an depășind nivelul dintre 498—512 și chiar 550—565, situîndu-se foarte aproape de valoarea 3,64 folles/an dintre 542—550.

Fig. 3. Diagrama coeficienților monede/an reformă.

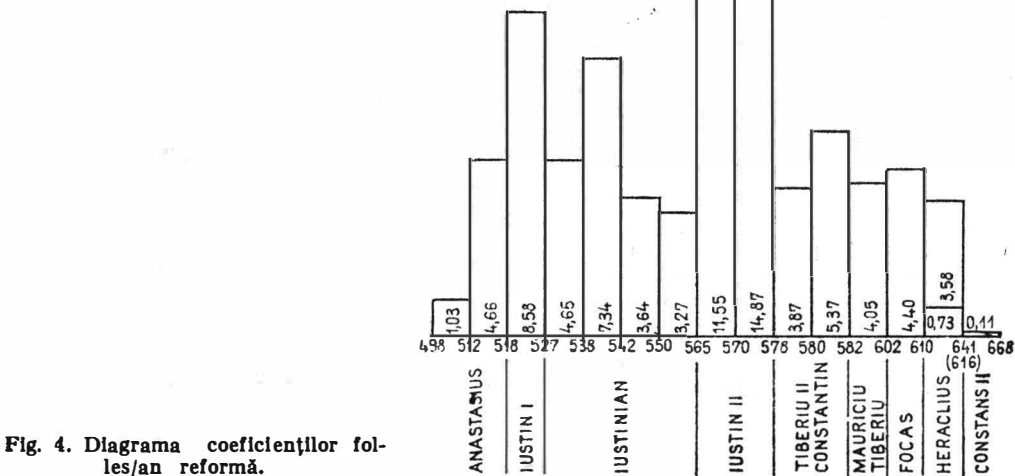
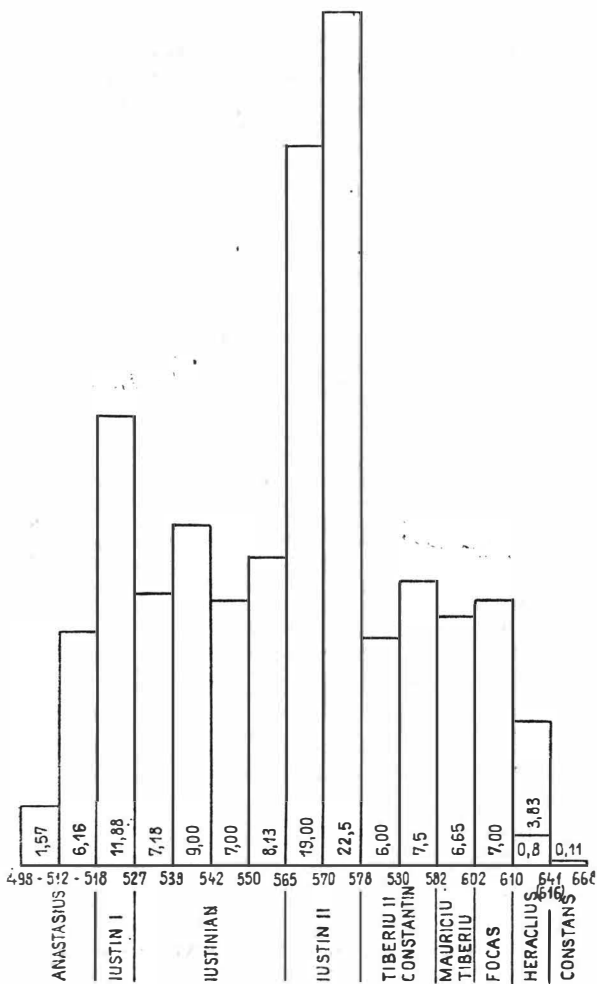

Fig. 4. Diagrama coeficienților folles/an reformă.

Singura situație perfect realistă implică însă raportarea la solidus, adică la aur²², față de care moneda de bronz a înregistrat fluctuații repetate și importante prin reformele întreprinse de oficialitatea bizantină. Atacăm astfel problema valorii efective a monedei de bronz raportată la baza aur a cursului decis de autoritatea imperială. Sigur că astfel ne apropiem de cunoașterea puterii de cumpărare comparativă în perioadele dintre reforme, cu care am operat și mai înainte, fără a putea însă să cunoaștem detaliul vieții de zi de zi care putea să fie destul de diferită pe o piață sau alta, prețurile, nouă necunoscute, fiind influențate de aspecte foarte variate și nu o dată contradictorii, un același tip de eveniment putând să aibă consecințe felurite. Oricum ar sta lucrurile din acest punct de vedere, fluctuațiile valorii globale a monedei de bronz transformate în unități monetare de aur, de fapt și din păcate doar în fracțiuni de solidus ne dau așa cum vom vedea o idee destul de netă în legătură cu situația economică variabilă a Dobrogei în perioada examinată aici.

Anastasius	498—512	14,5 M	: 360 = 0,04 solidus	: 14 ani = 0,0028 solidus/an
	512—518		= 0,0128 solidus/an	(: 360)
Iustin I	518—527		= 0,0233 solidus/an	(: 360)
Iustinian	527—538		= 0,0127 solidus/an	(: 360)
	538—542		= 0,0325 solidus/an	(: 210)
	542—550		= 0,02 solidus/an	(: 180)
	550—565		= 0,146 solidus/an	(: 216)
Iustin al II-lea	565—570		= 0,02 solidus/an	(: 525)
	570—578		= 0,02 solidus/an	(: 720)
Tiberiu al II-lea Constantin	578—580		= 0,0175 solidus/an	(: 216)
	580—582		= 0,0085 solidus/an	(: 600)
Mauriciu Tiberiu	582—602		= 0,0065 solidus/an	(: 600)
Focas	602—610		= 0,0072 solidus/an	(: 600)
Heraclius	611—616		= 0,0058 solidus/an	(: 600)

Aceste echivalențe se bazează pe interpretarea unor texte bizantine și au fost propuse de W. Hahn^{22b16}. De curând J.-P. Callu a propus pe baza unei inscripții din Abydos un alt sistem de echivalențe pentru perioada 498—565²³ în lumina căruia situația materialului din colecția muzeului din Constanța se prezintă astfel :

Anastasius	498—512	14,5 M	: 288 = 0,0503	: 14 ani = 0,0035 solidus
	512—518		= 0,0162 solidus/an	(: 288)
Iustin I	518—527		= 0,0298 solidus/an	(: 288)

²² R. Reece, *World Archaeology*, 6, 1975, 3, p. 299—306, pentru monedele Imperiului roman descoperite izolat sau în săpături; R. Ocheșeanu, *Monedele descoperite la Tropaeum Traian* (mss. 1975) a avut independent aceeași idee, aplicând-o numai monedelor bizantine, cu ușoare diferențe față de metoda aplicată aici, constând în luarea în considerație a perioadelor dintre reforme, fără a se ține seama de domnii.

^{22b16} W. Hahn, *op. cit.*, I, p. 27 și II, p. 14—17.

²³ J.-P. Callu, *Le tarif d'Abydos et la réforme monétaire d'Anastase*, comunicare la al IX-lea Congres internațional de numismatică, Berna, 10—15 septembrie 1979, pentru care am utilizat rezumatul autorului difuzat participanților.

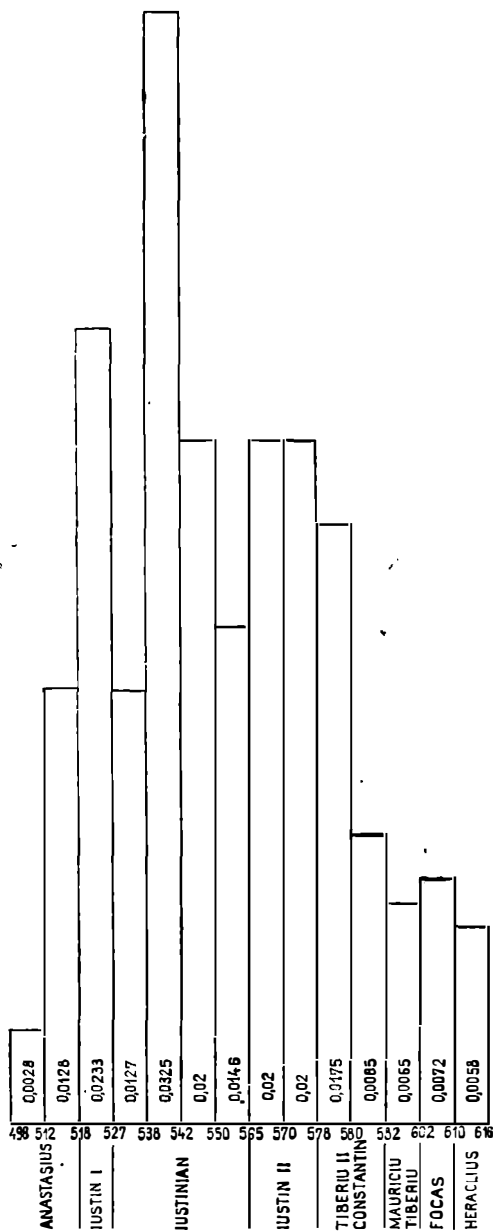

Fig. 5. Diagrama coeficienților echivalentului în solidi al monedelor de bronz/an reformă (W. Hahn).

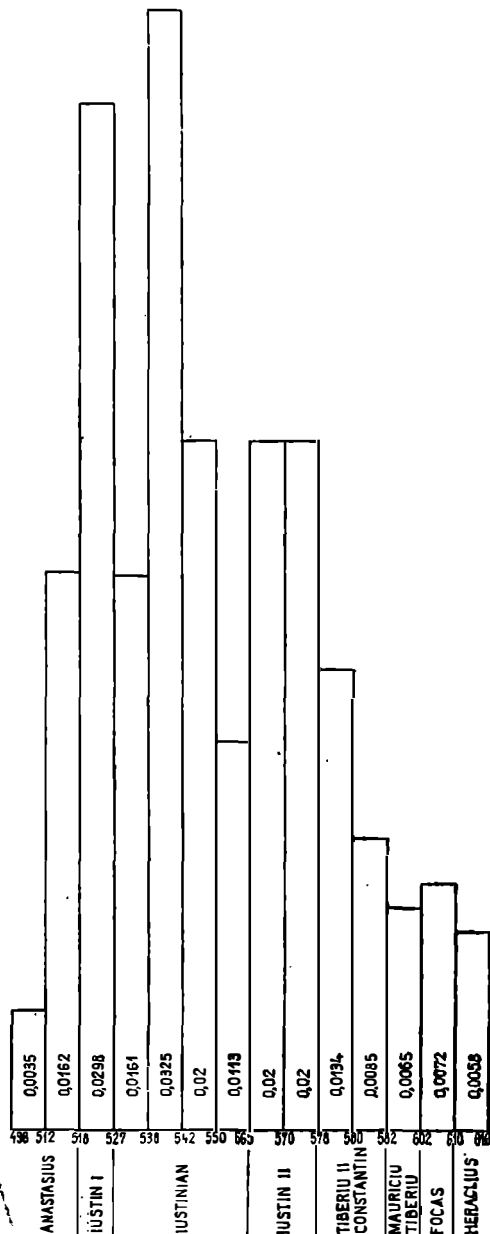

Fig. 6. Diagrama coeficienților echivalentului în solidi al monedelor de bronz/an reformă (J.-P. Callu).

Iustinian	527—538	= 0,0161 solidus/an (: 288)
	538—542	= 0,0325 solidus/an (: 210)
	542—550	= 0,02 solidus/an (: 180)
	550—565	= 0,0113 solidus/an (: 288)
Iustin al II-lea	565—570	= 0,02 solidus/an (: 525)
	570—578	= 0,02 solidus/an (: 720)
Tiberiu al II-lea Constantin	578—580	= 0,0134 solidus/an (: 288)
	580—582	= 0,0085 solidus/an (: 600)
Mauriciu Tiberiu	582—602	= 0,0065 solidus/an (: 600)
Focas	602—610	= 0,0072 solidus/an (: 600)
Heraclius	611—616	= 0,0058 solidus/an (: 600)

Încercînd acum pe această bază mai obiectivă (fig. 5 și 6) să judecăm situația circulației monedei bizantine în Dobrogea în diferite etape este util să subliniem de la bun început necesitatea ca interpretarea să țină seama pe de o parte de fenomenele legate de politica monetară a imperiului, pe de altă parte de factorii care puteau să influențeze realitățile concrete, fie ținînd de situația istorică generală (politică cu reflexul ei economic), fie de situația specifică a pieții locale.

Așa cum era de așteptat pe baza coeficienților monede/an folles/an reformă prima etapă de după reforma lui Anastasius se prezintă cu un aport foarte scăzut de monedă pătrunsă, cel mai scăzut înregistrat în statisticele de mai sus, din care lipsesc valorile pentru Heraclius, ansamblul domniei și Constans al II-lea ce tind spre zero. Ne-am fi așteptat ca reforma menită să depășească o criză de durată a numerarului mărunț, degradat și de valoare intrinsecă aproape nulă, să aducă chiar la marginele oekumenei bizantine un număr relativ mare de exemplare. Este clar că acest lucru nu se întîmplă și putem considera cu titlu de ipoteză că masa enormă a monedei anterioare, proastă ca ansamblu, uneori practic de neidentificat, în care apar piese de bronz ce par să nu fi fost bătute niciodată și chiar rondole de plumb²⁴, a jucat în sensul legii lui Gresham înlăturînd într-o formă sau alta moneda bună.

A doua etapă din vremea domniei lui Anastasius, printr-o monedă de bronz de două ori mai grea ca înainte, avînd față de aur o valoare identică, a însemnat deschiderea pieții pentru pătrunderea efectivă a ei ceea ce a dus la o creștere imediată a tuturor coeficienților noștri statistici. Foarte probabil, activitatea constructivă pe limes a contribuit și ea la înviorarea vieții economice favorizată, așa cum am văzut, de reformă, fără ca ea să atingă cote prea înalte datorită frămîntărilor prilejuite de mișcarea lui Vitalian și de politica financiară pe cît de abilă, pe atît de precaută în economisirea resurselor de aur ale tezaurului.

Anii domniei lui Iustin I, în ansamblul ei, reprezintă în mod obiectiv, pe baza tuturor coeficienților, o creștere substanțială, ea dînd valori

²⁴ V. Culică, *Pontica*, 5, 1972, p. 267—300; situația de la Histria consemnată de H. Nubar, *Histria*, III, p. 74—75, în principal pe baza datelor de la Gh. Poenaru Bordea, *Pontica*, 4, p. 324—326, reprezenta un moment al cercetării, depășit în prezent, Gh. Poenaru Bordea, la Al. Suceveanu, *Histria*, VI, în manuscris, unde apar monede de la Leon, Basiliscus și Anastasius, dinainte de reformă, ceea ce arată că el își avea originea mai mult în proasta calitate și stare de conservare a materialului; cf. Gh. Poenaru Bordea, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 585—587; pentru reforma lui Anastasius vezi mai sus nota 8.

solidus/an pe locul al II-lea în ambele sisteme. Saltul este extrem de important căci valoarea monedei de bronz de pe piață, exprimată în aur, aproape se dublează. Acest fenomen care scăpase atenției datorită mijloacelor de investigație insuficiente, chiar dacă erau statistice, și pe care doar raportarea la aur îl pune în lumină, reprezintă fructificarea activității pe limesul dunărean a lui Anastasius, cu atât mai lesne cu cit opoziția lui Vitalian a fost și ea lichidată²⁵.

Prima etapă a domniei lui Iustinian, între 527—538, fără să se producă vreo reformă, înseamnă, așa cum o indicau și coeficienții monede/an reformă și folles/an reformă, o reducere substanțială, aproape o înjumătățire, care aduce nivelul sumei transformată în aur aproape exact la cel dintre 512—518 (după W. Hahn 0,0127 față de 0,0128, după J.-P. Callu 0,0161 față de 0,0162). Înaintea unei anchete comparative largi, ne-am putea gândi la o eventuală înăsprire a condițiilor de viață în această etapă la frontiera Dunării de Jos, ilustrată de pildă de pătrunderea încă din 528—529 a unor cete de huni, anți, slavini, bulgari în imperiu²⁶. Merită să subliniem că și acest fenomen apare acum pentru prima oară oglindit numismatic.

Perioada următoare, între 538—542, dă un vîrf al pătrunderii monetare a bronzului, cel mai important din punctul de vedere al valorii în fracțiuni de solidus, ceea ce înseamnă că situația anterioară era în parte măcar depășită pentru *Scythia Minor*, în ciuda invaziei care atinge Constantinopolul și Asia Mică în 540. Față de perioadele anterioare și posterioare ale veacului al VI-lea sau față de întreaga epocă analizată aici, ne aflăm în singurul moment de oarecare abundență, măcar judecînd după valoarea cotei atinsă de circulația monetară, poate în condițiile unui nou efort politico-militar implicînd o ceva mai mare securitate a vieții cotidiene.

În anii care au urmat între 542—550 coeficientul folles/an reformă indică o înjumătățire a pătrunderii bronzului, scăderea valorică față de aur fiind însă ceva mai mică, datorită continuării politicii de expediențe financiare inițiată încă din perioada anterioară, ea rămînd superioară cotei din 527—538. Oricum, aceste scăderi își au explicația și în înrăutățirea situației politico-militare din Dobrogea, știut fiind că o parte a teritoriului a fost chiar temporar ocupată de slavini: Adina și Ulmetum, înanite de 550, precum și Turris, la nord de Dunăre, în 546²⁷.

Aparent, judecînd doar după coeficientul monede/an reformă, situația între 550—565 ar părea că se îmbunătățește, valoarea cifrică a sa fiind mai mare decît cea din perioada precedentă și ocupînd chiar poziția a V-a pe ansamblu²⁸. Din coeficientul folles/an reformă rezultă însă

²⁵ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 412—414.

²⁶ *Ibidem*, p. 416—417.

²⁷ Tezaurul de la Anadolchlol, încă inedit, pentru care vezi deocamdată Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 206, ar putea oglindi frământările acestor vremuri; despre tezaurul de la Satu Nou, Const. Moisil, BSNR, 11, 1914, nr. 21, p. 55, continuăm să nu avem detalii care să permită datarea sa; cf. Aricescu, comunicare la sesiunea Pontica, 1979, după care Turris, situată ipotetic la Pletroasele, jud. Buzău, ar fi fost doar oferită slavilor fără ca aceștia s-o cupe vreodată.

²⁸ Față de diagrama de la Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 212, în care perioada 550—565, cu excepția anilor 555/6—557/8, este slab reprezentată, situația s-a schimbat sensibil prin aportul a numeroase monede mărunte; vezi pentru moment Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216—217, nr. 28—41 și p. 224.

limpede că deși erau multe monede pe piața locală, valoarea lor în folles, dat fiind că sînt foarte multe dekanummia, este mai mică decît în perioada precedentă, indicele fiind de 3,27 față de 3,64 și ocupînd poziția a XII-a în ordinea coeficienților folles/an reformă. Raportînd moneda de bronz la etalonul aur se constată o scădere a coeficientului, ceva mai mică dacă folosim echivalentele stabilite de W. Hahn, ceva mai mare dacă ne referim la propunerile lui J.-P. Callu. După primul sistem valoarea este superioară celei din anii 527—538, în timp ce după al doilea este inferioară : 0,0146 față de 0,0127, respectiv 0,0113 față de 0,0161. Aceste scăderi pot fi considerate firești în condițiile invaziei distrugătoare a kutrigurilor din martie 559, cînd a fost distrusă Dinogetia, urmată de invazia huno-bulgară din 562, complicată de presiunile contemporane ale avarilor lui Baian la hotarele Scythiei Minor²⁹. Situația locală din Dobrogea este în cazul de față doar o componentă a crizei politico-militare a imperiului care i-a sleit economia, afectînd în mod foarte grav resursele sale financiare³⁰.

În concluzie, se poate aprecia că domnia lui Iustinian care se prezintă, în ciuda numărului cel mai ridicat de monede, 293 ex. (30,02%), la un nivel cu puțin mai ridicat decît cel al domniei lui Focas din punctul de vedere al coeficientului monede/an domnie, ori chiar mai scăzut decît cel din vremea lui Focas, din punctul de vedere al coeficientului folles/an domnie, este departe de a fi unitară. Într-adevăr, pătrunderea monedei bizantine cunoaște în cursul ei cota cea mai înaltă ca valoare exprimată în solidi între 538—542, ca și o perioadă, la sfîrșitul domniei, care face parte din rîndul celor cu coeficienți de valoare inferioară.

Am văzut că domnia lui Iustin al II-lea se prezintă cu numărul cel mai mare de monede/an domnie și că păstrează aceeași poziție din punctul de vedere al coeficientului folles/an domnie, cu deosebire că virful este ceva mai puțin înalt față de coeficientul imediat următor ca valoare din vremea lui Iustin I. Din analiza coeficienților monede/an reformă și folles/an reformă se poate observa că atît numărul monedelor pătrunse cît și valoarea lor exprimată în folles este ceva mai mare în perioada 570—578, decît în prima parte a domniei (565—570). Se conturează astfel imaginea unei perioade cu multă monedă pe piață, ceea ce ar putea da iluzia unei oarecari prosperități³¹. În realitate, ne aflăm în fața unui pseudo-virf, căci coeficientul echivalentului în solidi/an reformă indică pentru ambele perioade și după ambele sisteme aceeași valoare : 0,02. Reamintim că exact același coeficient l-am înregistrat, tot după ambele sisteme, între anii 542—550, nu prea liniștiți și care însemnau un recul față de perioada precedentă 538—542. Pe fondul clar al unei tendințe inflaționiste este foarte probabil ca realitatea unui coeficient egal să însemne totuși o valoare de cumpărare efectivă ceva mai mică în cazul domniei lui Iustin al II-lea, cînd marea cantitate de monedă de pe piață este de presupus că a provocat și creșterea prețurilor.

²⁹ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 429—431; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 237—259; B. Mitrea, *Pontica*, 7, 1974, p. 65, nr. 21; Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Pontica* 4, 1971, 1, p. 164 și 167; Gh. Poenaru Bordea, în același volum, p. 326—327.

³⁰ L. Bréhier, *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1969 (= *L'évolution de l'Humanité*, XXXII, 1946), p. 43 și nota 165, p. 441.

³¹ Vezi mai sus nota 17.

Situația politico-militară la Dunărea de Jos era destul de grea, chiar dacă nu toate incursiunile și invaziile simțite în Tracia au atins neapărat și teritoriul dobrogean. S-ar părea că atacul avaric din 566, pustiirile hoardelor lui Baian din 573 și reflexul pe planul circulației monetare la sfârșitul domniei a pătrunderii slave de la circa 580, începută pe la 578, au fost momentele cele mai grele. Vădit lucru, era greu pentru imperiu să reușească să-și refacă rezervele de aur ale vistieriei, secătuite de politica prea ambițioasă a lui Iustinian, în condițiile războiului cu perșii ca și ale reluării plății subsidiilor în aur către avari începînd din 574, menite să asigure liniștea la Dunăre prin angajarea lor contra slavilor ³².

Pe ansamblul domniei lui Tiberiu al II-lea Constantin se constată o scădere cu circa 60 % a nivelului coeficientului monede/an ca și a coeficientului folles/an, numărul monedelor pătrunse fiind ceva mai mare în perioada 580—582, așa cum indică și coeficientul monede/an reformă și cel folles/an reformă. Referindu-se însă la coeficienții bazați pe echivalentul în solidi al monedelor de bronz se observă că valoarea reală a numărului de bronz din perioada 578—579 este încă foarte aproape de nivelul din domnia precedentă și în consecință superior celor din vremea lui Anastasius și celor din etapele 527—538 și 550—565 ale domniei lui Iustinian, după cifrele propuse de W. Hahn, în vreme ce după cele propuse de J.-P. Callu ele le depășesc doar pe cele din 498—512 și 550—565. Această realitate pare să nu concorde cu dificultățile de la sfârșitul domniei precedente și din primii ani ai celei a lui Tiberiu al II-lea Constantin, singurele explicații posibile ar fi scurgerea slavilor spre sud pe alte căi decît cele dobrogene, fie, sau mai degrabă și, de ordinul politicii monetare, anume, încercarea vistieriei de a redobîndi încrederea într-o monedă de bronz îmbunătățită, ceea ce i-a atras împăratului porecla de „prietenul poporului” ³³.

Neputînd însă să susțină în continuare această politică financiară, în condițiile stabilirii slavilor în Peninsula Balcanică ³⁴, Imperiul bizantin degradează valoric moneda de bronz, care atinge cota de 1 solidus la 600 folles, ce se va menține în toată perioada următoare. Așa sînd lucrurile deși moneda de bronz pătrunsă între 580—582 este ceva mai multă decît în perioada imediat precedentă, coeficientul echivalentului în solidi ne dă pentru ea o valoare cu circa 50 % mai mică, luînd în considerație propunerile lui W. Hahn, scăderea rămînd substanțială și în lumina tezei lui J.-P. Callu. În această vreme se plasează deci începutul unei noi perioade în circulația monedei bizantine în regiunea noastră.

În vremea domniei lui Mauriciu Tiberiu se înregistrează noi scăderi, este drept că relativ mici, la toți coeficienții. Coeficienții monede/an și folles/an scad cu 0,13, respectiv 0,60 față de domnia lui Tiberiu al II-lea Constantin, iar coeficienții monede/an reformă și folles/an reformă înregistrează față de anii 580—582 scăderi de 0,85 respectiv 1,32. Coeficien-

³² Tezaurul de la Topalu, Ir. Dimian, SCN, I, 1957, p. 191—192, este în mod normal încheiat în 567/8, Gh. Poenaru Bordea, *Actes* ..., p. 207, și nota 13; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 225—226.

³³ A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284—602, a Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford, 1964, p. 307.

³⁴ D. M. Metcalf, *Hesperia*, 31, 1962, p. 134—157; S. Hood, BSA, 65, 1970, p. 37—45; R. L. Hohlfelder, *Actes* ..., III, p. 333—338.

tul echivalentului în solidi al monedelor de bronz/an reformă se prezintă în consecință și el în scădere, cota de schimb rămânând așa cum am arătat aceeași, 0,0065 față de 0,0085. Cu altă ocazie s-a arătat că efectele raidului avaric din 587 nu au fost prea grave, acțiunea părind chiar a nu fi afectat partea centrală și nordică a Dobrogei³⁵. Consecințe mai grave pare a fi avut pătrunderea slavă la sud de Dunăre în cel de-al treilea an al domniei lui Tiberiu al II-lea Constantin, ea afectând și începutul domniei lui Mauriciu Tiberiu. Starea de război permanent la Dunărea de Jos și de Mijloc începând din 582, care a dus în 602 la prăbușirea limesului, afectează pătrunderea monedelor bizantine în Dobrogea mai ales la nivelul emisiunilor de după 594/5³⁶.

Situația pare să se fi schimbat în vremea lui Focas, cînd coeficienții monede/an domnie și folles/an domnie indică ușoare creșteri, care se reflectă și în valoarea exprimată în solidi. Oricum, trebuie să subliniem că ei se încadrează aproape perfect în realitățile circulației monetare care încep odată cu a doua parte a domniei lui Tiberiu al II-lea Constantin.

Domnia următoare, a lui Heraclius, prezintă un coeficient monede/an foarte scăzut ca și cel folles/an de altfel, atît că pentru perioada de pînă în 615/6 coeficienții sînt sensibil mai ridicați, dar ei reprezintă oricum valori mai scăzute decît cele din vremea lui Focas.

Cum după 615/6 moneda de bronz devine extrem de rară merită să punem în lumină prezența în colecția muzeului din Constanța a unui hemifolles din 629/30, precum și a trei folles de la Constans al II-lea emiși unul în 642/3, doi între 655—658, care marchează oricum pătrunderea, chiar și intermitentă, a numerarului imperiului bizantin în Dobrogea³⁷.

O problemă importantă a circulației monetare este aceea de a ști unde au fost emise monedele care pătrund în regiunea noastră. La nivelul din 1964 al situației colecției muzeului din Constanța am putut stabili următoarea ordine a atelierelor prezente :

Constantinopol	116 ex. 47,73 %	Antiochia	8 ex. 3,29 %
Nicomedia	40 ex. 16,46 %	Cartagina	1 ex. 0,41 %
Thessalonice	21 ex. 8,64 %	Alexandria	1 ex. 0,41 %
Cyzic	14 ex. 5,76 %	Roma?	1 ex. 0,41 %

³⁵ V. Pârvan, BCMI, 4, 1911, 16, p. 175, 189—191; Gh. Poenaru Bordea, *Actes...*, p. 208—209 și 313; pentru cealaltă părere, M. Sămpetru, SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—245; cf. C. Scorpan, Pontica, 5, 1972, p. 354—361; idem, Pontica, 7, 1974, p. 359—362.

³⁶ Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 226—227; pentru tezaurile de la Histria, H. Nubar, *Histria*, III, p. 228—233, dar cel de la terme, din 1950, a fost reanalizat de Gh. Poenaru Bordea, la Al. Suceveanu, *Histria*, VI, în mss., data ultimei monede fiind acum 593/4 (?); cf. A. Nagy, Cumania, 4, 1976, p. 79—86, cu o diagramă la p. 85 pentru monedele de la Histria, insuficientă după opinia noastră; V. Popovič, MEI'RA, 87, 1975, p. 445—504, cu obiectiile de la Cécile Morisson, Byzance, în *A Survey of Numismatic Research, 1972—1977*, Berna, 1979, p. 217, ceea ce nu înseamnă neapărat că realizarea unor conspecte pe ani ale monedelor date, cum am încercat și noi, ar fi inutilă, cu condiția ca interpretările istorice să rămână prudente.

³⁷ Gh. Poenaru Bordea, *Actes...*, p. 210—211; R. Ocheșeanu, BSNR, 1976—1979, mss., precizează că monedele publicate de Oct. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 453—454, sînt emisiuni din anii 618—628 și 629/30 și nu din 628/9 și 630/1.

41 de exemplare, adică 16,87% rămânând neprecizate din acest punct de vedere³⁸.

Luînd în considerație doar monedele cu atelier precizat obținem pentru cele 202 de exemplare următoarele cifre :

Constantinopol	116 ex. 57,42%	Antiochia	8 ex. 3,96%
Nicomedia	40 ex. 19,80%	Cartagina	1 ex. 0,49%
Thessalonc	21 ex. 10,39%	Alexandria	1 ex. 0,49%
Cyzic	14 ex. 6,93%	Roma?	1 ex. 0,49%

Situația de la Histria confirmă această ordine a prezenței atelierelor bizantine pe piața dobrogeană a secolelor VI—VII. O reproducem, însoțind-o de calculul în procente, cu precizarea că am corectat atribuirea unei monede de la Tiberiu al II-lea Constantin, emisă de Nicomedia, nu de Cyzic și că am eliminat un solidus de la Focas emis la Constantinopol, pentru ca realitățile de la Histria³⁹ să poată fi lesne comparate cu celelalte date pe care le-am stabilit doar pentru monedele de bronz.

Constantinopol	179 ex. 62,36%	Cyzic	15 ex. 5,22%
Nicomedia	48 ex. 16,71%	Antiochia	15 ex. 5,22%
Thessalonc	28 ex. 9,75%	Cartagina	2 ex. 0,69%

Refăcînd calculele pentru monedele de la Dinogetia după ce le eliminăm pe cele care nu au atelierul precizat obținem :

Constantinopol	40 ex. 58,82%	Antiochia	3 ex. 4,41%
Nicomedia	12 ex. 17,64%	Cyzic	2 ex. 2,94%
Thessalonc	11 ex. 16,17%		

Studiînd monedele bizantine din colecția Ermides Pandelis am constatat că situația atelierelor prezente pe parcursul diferitelor domnii nu este identică și era firesc să fie așa⁴⁰. Pornind de la această sugestie, materialul de la Histria a fost prezentat și cu situația prezenței atelierelor în vremea fiecărui împărat în parte de la Anastasius la Heraclius.

Situația de la Histria pe care o însoțim cu calculul procentajelor, după eliminarea monedelor neprecizate și a celei de aur este prezentată în tabelul 1.

Colecția Muzeului din Constanța, în 1977, cu cele 948 de monede de bronz avînd atelierul precizat, prezenta următoarea structură :

Constantinopol	590 ex. = 62,23%	Cartagina	2 ex. = 0,21%
Nicomedia	154 ex. = 16,24%	Alexandria	1 ex. = 0,10%
Thessalonc	115 ex. = 12,13%	Sicilia	1 ex. = 0,10%
Cyzic	55 ex. = 5,80%	Chersones	1 ex. = 0,10%
Antiochia	28 ex. = 2,95%	Atelier itinerant	1 ex. = 0,10%

³⁸ Gh. Poenaru Bordea, BMI, 40, 1971, 3, p. 57.

³⁹ Gh. Poenaru Bordea, Pontica, 4, 1971, p. 333, nr. 44 = H. Nubar, *op. cit.*, p. 217, nr. 1918; *ibidem*, p. 84—85 și p. 225, nr. 2 026, pentru moneda de aur.

⁴⁰ Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 227, nota 36.

Urmărind prezența diferitelor ateliere în cadrul domniilor împăraților bizantini de la Anastasius la Constans al II-lea se obține situația din tabelul 2.

Bazați de această dată pe aproape 1 000 de monede putem afirma că ordinea primelor cinci ateliere monetare, Constantinopol, Nicomedia, Thessalonic, Cyzic și Antiochia, dealtfel singurele care contează pe piață, era, încă de la început, pe baza unui eșantion de aproape cinci ori mai mic (202 ex.), cea bună, ceea ce confirmau și datele de la Histria și Dinogetia ⁴¹, chiar dacă în acest din urmă caz ordinea atelierelor de la Cyzic și Antiochia apărea inversată, lucru explicabil în parte prin dimensiunile prea mici ale populației statistice de acolo.

Putem să reținem în primul rând că atelierul de la Constantinopol domină larg procentual, atât în colecția muzeului din Constanța cit și la Histria, el dând cifre aproape identice 62,33 % respectiv 62,36 %, iar la Dinogetia nu mult mai puțin 58,82 %. Monetăria din capitala imperiului emitea dealtfel pentru dioceza Traciei. Urmează Nicomedia, atelier care emitea în principal pentru dioceza Pontica, cu ale sale 16,24 % în Muzeul conștanțean, confirmate de cele 16,71 % de la Histria și necontrazise de cele 17,64 % de la Dinogetia. Pe locul al treilea se situează emisiunile din Thessalonic, atelier care emitea pentru diocezele Macedonia și Dacia. Se observă în cazul acestui atelier, chiar dacă poziția sa este constant aceeași, o oarecare fluctuație a procentelor. Muzeul din Constanța înregistrează 12,13 %, Histria sensibil mai puțin 9,75 % pe când Dinogetia se prezintă cu procentul cel mai ridicat 16,17 %.

Cu titlu de ipoteză, socotind imaginea oferită de colecția din Constanța ca o medie a două situații extreme, cifra mai ridicată de la Dinogetia am explica-o prin poziția dunăreană a cetății și deci mai direct accesibilă acestor monede, în contrast cu cifra mai scăzută de la Histria, explicabilă prin poziția ei la mare.

Pe locurile patru și cinci se află atelierele de la Cyzic, care emit pentru dioceza Asiana, și Antiochia, care emite pentru Oriens, cu cote reprezentând valori sub 1/3 față de Nicomedia și 1/2 față de Thessalonic, identice în cazul Histriei (5,22 %) sau în ordine inversă în cazul Dinogetiei față de cea din colecția muzeului din Constanța, în mod normal cea bună, măcar pe ansamblu, ținând seama de volumul populației (5,80 % și 2,95 %).

Celelalte monetării sînt prezente fără greutate economică fiind ilustrate doar prin cîteva exemplare. O mențiune specială merită totuși Cartagina ⁴², prezentă, în ciuda distanței, cu două exemplare în colecția conștanțeană și cu alte două la Histria. Alexandria ⁴³, Sicilia (= Roma ? din situația anterioară) sînt prezente printr-un singur exemplar ca și Chersonesul ⁴⁴ dealtfel, care deși mai apropiat pătrunde rar și greu pe

⁴¹ B. Mitrea, Pontica, 7, 1974, p. 53—54.

⁴² Cf. J. Jouroukova, Arheologija Sofia, 6, 1964, p. 7—9 și P. Bastien, A. Cothenet, *Trésors monétaires du Cher, Lignières (294—310), Osmery (294—313)*, Wetheren, 1974, p. 39—40, pentru mecanismul circulației într-o perioadă anterioară.

⁴³ Pentru Dobrogea vezi Ir. Dimian, *op. cit.*, p. 192, tezaurul de la Topalu, două exemplare sub nr. 25; Oct. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 453—454, nr. 13; cf. situația ieșită din comun de la Voinești, com. Obrișenl, jud. Vaslui; Ir. Dimian, *op. cit.*, p. 196.

⁴⁴ Al. Popeea, BSNR, 47—49 (1973—1975), nr. 121—123, p. 120, nr. 8.

Tabelul nr. 1

Atelierele emitente ale monedelor bizantine din secolele VI—VII descoperite la Histria

	Anastasius	Iustin I	Iustinian	Iustin a II-ica	Tiberiu al II-lea Constantin	Mauriciu Tiberiu	Focas	Heraclius
Constantinopol	14 ex.=93,33%	15 ex.=88,23%	53 ex.=73,61%	46 ex.=47,91%	7 ex.=38,88%	37 ex.=64,91%	5 ex.=50,00%	2 ex.=100%
Nicomedia	1 ex.=6,66%	2 ex.=11,76%	7 ex.=9,72%	20 ex.=20,83%	8 ex.=44,43%	8 ex.=14,03%	2 ex.=20,00%	—
Thessalonica	—	—	1 ex.=1,38%	22 ex.=22,91%	—	4 ex.=7,01%	1 ex.=10,00%	—
Cyzic	—	—	3 ex.=4,16%	5 ex.=5,20%	—	5 ex.=8,77%	2 ex.=20,00%	—
Antiochia	—	—	6 ex.=8,33%	3 ex.=3,12%	3 ex.=16,66%	3 ex.=5,26%	—	—
Cartagina	—	—	2 ex.=2,77%	—	—	—	—	—

Tabelul nr. 2

Atelierele emitente ale monedelor bizantine din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța

	Anastasius	Iustin I	Iustinian	Iustin al II-ica	Tiberiu al II-lea Constantin	Mauriciu Tiberiu	Focas	Neprecizat 527—610	Heraclius
Constantinopol	57 ex.=98,27%	87 ex.=81,30%	181 ex.=64,41%	120 ex.=44,77%	18 ex.=66,66%	66 ex.=52,80%	37 ex.=66,07%	—	21 ex.=95,45%
Nicomedia	1 ex.=1,72%	15 ex.=14,01%	53 ex.=18,86%	55 ex.=20,52%	7 ex.=25,92%	15 ex.=12,00%	7 ex.=12,50%	—	1 ex.=4,54%
Thessalonica	—	—	13 ex.=4,62%	64 ex.=23,88%	1 ex.=3,70%	34 ex.=27,20%	3 ex.=5,35%	—	—
Cyzic	—	4 ex.=3,73%	16 ex.=5,69%	20 ex.=7,46%	—	8 ex.=6,40%	7 ex.=12,50%	—	—
Antiochia	—	1 ex.=0,93%	13 ex.=4,62%	9 ex.=3,35%	1 ex.=3,70%	2 ex.=1,60%	2 ex.=3,57%	—	—
Cartagina	—	—	2 ex.=0,71%	—	—	—	—	—	—
Alexandria	—	—	—	—	—	—	—	1 ex.	—
Sicilia	—	—	1 ex.=0,35%	—	—	—	—	—	—
Chersones	—	—	1 ex.=0,35%	—	—	—	—	—	—
Atelier itinerant	—	—	1 ex.=0,35%	—	—	—	—	—	—

piața dobrogeană, sau atelierul itinerant, în legătură cu rosturile căruia abia acum a început să se discute serios⁴⁵.

Urmărind situația în cadrul fiecărei domnii, merită să subliniem că în vremea lui Anastasius nu sînt prezente decît atelierelor din Constantinopol și Nicomedia, dealfel singurele în funcțiune pînă la deschiderea celui din Antiochia în 512. Participarea atelierului de la Nicomedia este destul de slabă. Sub Iustin I, în timp ce Nicomedia își mărește rolul în pătrunderea monetară, apar și monedele emise la Cyzic, a cărui activitate începe înainte de 522, și Antiochia.

În vremea lui Iustinian în Dobrogea se constată o ușoară scădere a rolului atelierului metropolitan, în condițiile creșterii rolului celorlalte monetării pînă acum citate, mai ales a celei de la Nicomedia la care se adaugă produsele monetării de la Thessalonic, deschisă încă înainte de 522, dar care se integrează abia acum în circulația zonei⁴⁶. Sînt prezente de asemenea monede emise la Cartagina, Sicilia, Chersones și de un atelier itinerant, fără ca ele să aibă cit de cit greutate economică, doar primul atelier numit avînd o prezență ceva mai stăruitoare. Apariția lor este dealfel un fenomen efemer pentru că odată cu domnia următoare nu se mai întilnesc. Am putea nota o monedă emisă în 552/3, care după unii autori este atribuită Perugiei, dar care acum în urmă a fost reatribuită monetării metropolitane⁴⁷.

De la Iustin al II-lea la Focas inclusiv pe piața noastră sînt prezente doar emisiunile celor cinci ateliere cu rol economic, chiar dacă în colecția muzeului constănțean lipsesc emisiunile din Cyzic de sub Tiberiu al II-lea Constantin, exemplarul astfel publicat de la Histria fiind în realitate emis la Nicomedia⁴⁸. Se cuvine subliniată depășirea Nicomediei de către Thessalonic în vremea lui Iustin al II-lea și Mauriciu Tiberiu, ceea ce însă nu se produce la Histria. Într-adevăr, noua situație în care se află Thessalonicul, judecînd lucrurile în lumina materialului din colecția constănțeană, se explică prin faptul că după 562 atelierul începe să emită hemifolles și decanumnia, renunțînd la nominalurile anterioare cu circulație limitată la vestul Peninsulei Balcanice. O altă particularitate pare să fie, măcar la nivelul actual al cunoștințelor noastre, creșterea rolului pe piața dobrogeană a emisiunilor din Cyzic în vremea domniei lui Focas, cînd ele ajung să fie egale cu cele din Nicomedia, depășindu-le ca număr pe cele din Thessalonic. Menționăm, de asemenea, că la Histria în vremea lui Tiberiu al II-lea Constantin emisiunile de la Nicomedia, în urma corecturii operate mai sus, le depășesc cu puțin pe cele din Constantinopol, ceea ce însă nu se verifică pe ansamblul Dobrogei, primul atelier citat reprezentînd 25,92% față de 66,66% pentru al doilea.

⁴⁵ W. Hahn, *op. cit.*, II, p. 49—51, pe baza monedei din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, publicată de R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 378, nr. 246, presupune emiterea lor în *quaestura exercitus*, ceea ce nu pare încă suficient asigurat, Cécile Morrisson, *Survey...*, p. 216 și așteaptă în orice caz confirmări; vezi și W. Hahn, în *Frappe et ateliers monétaires dans l'Antiquité et le Moyen Âge*, Belgrad, 1976, p. 85—88.

⁴⁶ D. M. Metcalf, *The copper Coinage of Thessalonica under Justinian I*, Viena, 1976.

⁴⁷ W. Hahn, *NumCirc*, 79, 1971, p. 449—450; idem, *NumCirc*, 80, 1972, p. 237.

⁴⁸ Vezi mai sus nota 39.

Sub Heraclius reîntilnim situația din vremea lui Anastasius doar două ateliere fiind prezente, cel de la Constantinopol și cel de la Nicomedia ⁴⁹, ultimul cu o participare puțin importantă, ca apoi, sub Constans al II-lea, doar atelierul metropolitan să se manifeste.

La capătul acestei cercetări putem constata că prelucrarea unui material numismatic mai numeros cu ajutorul unei metodologii îmbunătățite a dus la cunoașterea mai circumstanțiată a circulației monedei bizantine în Dobrogea secolelor VI—VII e.n., confirmând unele aspecte care mai fuseseră sesizate și adăugind altele cu totul noi sau doar explicații noi, superioare celor anterioare.

Aplicarea aceleiași metodologii la alte zone ale lumii bizantine, pentru care există date suficiente, va putea oferi în viitor o imagine de ansamblu în care materialul nostru se va putea situa exact, cu asemănările și deosebiri față de o zonă sau alta. De asemenea, progresul acum realizat va contribui desigur la mai buna înțelegere a realităților monetare din spațiul nord dunărean ⁵⁰ aflat fie în hotarele Imperiului bizantin fie în permanență legătură cu acesta.

PROBLÈMES HISTORIQUES DE LA DOBROUDJA (VIe—VIIe SIÈCLES) À LA LUMIÈRE DES MONNAIES BYZANTINES DE LA COLLECTION DU MUSÉE D'HISTOIRE NATIONALE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CONSTANȚA

RÉSUMÉ

Par grandes étapes chronologiques les monnaies se répartissent ainsi : 989 ex. d'Anastase Ier à Constant II (69,64 %) ; 83 ex. de Tibère III Apsimar à Nicéphore II Phocas (5,84 %) et 348 ex. de Jean I Tzimiscès à Alexis Ier Comnène (24,50 %).

S'étayant pour la période 498—658 sur un échantillon quatre fois plus nombreux qu'en 1964 (cf. Gh. Poenaru Bordea, BMI, 40, 1971, 3, pp. 51—60 et *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, III, Bucarest, 1976, pp. 203—213), considéré comme illustratif pour la circulation monétaire en Dobroudja, les auteurs cherchent à affiner les modalités d'analyse statistique en proposant l'utilisation des coefficients folles/an, monnaies/an réforme, folles/an réforme, équivalent en solidi des monnaies en bronze/an réforme.

Une attention toute particulière est accordée à l'analyse de la présence des différents ateliers émetteurs pour l'ensemble de la période envisagée et durant chaque règne.

⁴⁹ Ir. Dimian, *op. cit.*, p. 194—195, tezaurul de la Movileni, în care monedele nr. 15, și 16, atrăbute lui Mauriciu Tiberiu, vezi și Oct. Iliescu, *CreștColect*, sint de fapt emisiuni din Cyzic ale lui Heraclius; în tezaurul de la Voinești, pentru care vezi mai sus nota 43, există șase monede de la Heraclius emise la Alexandria.

⁵⁰ Vezi, în principal, C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415, cu bibliografia acolo citată.

L'interprétation, qui tient compte cette fois-ci de la valeur nominale des monnaies en bronze, des changements intervenus lors des réformes monétaires, de la valeur en or des folles, en comparant en permanence les chiffres, permet de saisir une meilleure image du phénomène monétaire à la fois plus nuancée et plus complète, dans le contexte historique, politico-militaire du Bas-Danube.

EXPLICATIONS DES FIGURES

- Fig. 1. Diagramme des coefficients monnaies/an.
- Fig. 2. Diagramme des coefficients folles/an.
- Fig. 3. Diagramme des coefficients monnaies/an réforme.
- Fig. 4. Diagramme des coefficients folles/an réforme.
- Fig. 5. Diagramme des coefficients de l'équivalent en solidi des monnaies en bronze/an réforme (W. Hahn).
- Fig. 6. Diagramme des coefficients de l'équivalent en solidi des monnaies en bronze/an réforme (J. P. Callu).